

Amila Kasumović, *Zatočene: Žene u zatvorskom sustavu Bosne i Hercegovine 1878–1914.*, Sarajevo: Centar za historijska istraživanja, 2021, 165 str.

Centar za historijska istraživanja Univerziteta u Sarajevu objavio je 2021. godine knjigu prof. dr. Amile Kasumović naslovljenu *Zatočene: Žene u zatvorskom sustavu Bosne i Hercegovine 1878–1914.* Riječ je o detaljnoj i ozbiljnoj studiji u kojoj autorica analizira pitanje tretmana žena u zatvorskom sustavu Bosne i Hercegovine pod vlašću Austro-Ugarske Monarhije. Uopćeno gledajući, historiografija je prepuna radova kojima se tretiraju razna pitanja bosanskohercegovačke povijesti u periodu austrougarske vladavine, ali je jako malo, gotovo nikako, radova koji tretiraju pitanja koja se odnose na neke posebne skupine unutar bosanskohercegovačkog društva, naročito žena. Povrh toga, iako se određeni zaključci o svakodnevnom životu žena u bosanskohercegovačkom društvu toga vremena mogu iznijeti na osnovu dosadašnjih historiografskih dostignuća, istraživanje pitanja zatvorskog sustava i tretmana žena koje su prolazile kroz taj sustav predstavlja jedan pozitivan presedan i “dašak” evropskih i svjetskih trendova u bosanskohercegovačkoj historiografiji općenito.

Knjiga je podijeljena u pet glavnih cjelina, od kojih svaka cjelina ima nekoliko manjih potpoglavlja kojima se dodatno rasložnjava pitanje kojim se autorica u toj cjelini bavi. Prva cjelina ili poglavlje jesu *Uvodne napomene* (9-38) u kojemu autorica najprije prati transformaciju samog krivičnog zakona i poimanja kazne, ističući da je do druge polovine 18. stoljeća dominantan oblik kazne bila ona kazna koja je usmjerena na imovinu, ugled ili tijelo pojedinca, dok se zatvor koristio uglavnom u istražne svrhe. Značajan zamah reformi krivičnog zakonodavstva dolazi s djelom *Dei delitti e delle pene* Cesara Bonesana di Beccarije, koji je propagirao da svrha kazne nikako ne smije biti mučenje, te da je mučenje u toku istrage neprihvatljivo. Stav Beccarije bio je da najteža kazna treba biti lišavanje slobode s prinudnim radom za najteže zločine. Na tragu Beccarije,

autorica konstatira kako neki autori smatraju da je njegova uloga, ili bolje rečeno zasluga, u transformiranju krivičnog zakona i zatvorskog sustava predimenzionirana, ali da je nemoguće pročitati neki tekst o povijesti kazni, a da se ne spomene ovaj čuveni italijanski filozof. Kao posljedica spore modernizacije krivičnog zakonodavstva, zatvori postaju “otužna” mjesta, kako ih autorica naziva, u kojima nije bilo razdvojenosti zatvorenika po dobu, spolu, težini krivičnih djela i slično. To dovodi do ozbiljnijeg razmišljanja o ideji popravljanja posrnutih pojedinaca i John Howard začinja ideju o reformi zatvorskog sustava knjigom *The State of Prisons*. Takav iskorak Howarda potakao je i mnoge druge mislioce na vlastiti doprinos ovom pitanju, poput Elizabeth Fry, koja je svemu tome dodala i “gender notu”. Autorica također predstavlja različite teorije kažnjavanja, poput retributivne teorije koju su zastupali Hegel i Kant, utilitarističke i pozitivističke teorije. Autorica ističe kako je razvoj statistike otvorio nove dimenzije u izučavanju kriminaliteta i da je interesovanje za kriminalitet žena karakteristično tek za nekoliko posljednjih decenija. Na kraju ovog velikog poglavlja, autorica prezentira i svoje ciljeve, koji su između ostalog bili da “popuni postojeće historiografske lakune”, ali i da kroz analiziranje administrativnog diskursa austrougarske uprave u BiH doprinese pitanju ne samo tretmana zatvorenica nego i odnosa centra prema periferiji. Također, autorica ističe kako se glavno istraživačko pitanje ticalo spremnosti vlasti da prizna specifične potrebe zatvorenica, s obzirom na to da se zbog malobrojnosti žena u zatvorskom sustavu njima bavilo “usputno”.

Sljedeće poglavlje u knjizi naslovljeno je *Kamo sa tijelom koje treba zatvoriti?: Problem nedostatka centralne kaznionice za žene u Bosni i Hercegovini 1878–1914*. (39-84) u kojem autorica prvenstveno analizira načine rješavanja problema s kojim se susrela austrougarska vlast dolaskom u Bosnu i Hercegovinu, a to je bio problem smještaja svih prijestupnika u zatvorski sustav koji nije imao kapaciteta da primi sve. Nezavidna finansijska situacija je potakla Zemaljsku vladu u Sarajevu na slanje zatvorenika i zatvorenica van BiH na odsluženje zatvorskih kazni, što je dakako bilo privremeno rješenje. Već godinu po okupaciji napravljen je

plan za slanje zatvorenika u Lepoglavu i Zagreb i održani su intenzivni pregovori između Zemaljske vlade u Sarajevu i Zagrebu. Usljed enormnih troškova, od kojih je većina otpadala na muške zatvorenike, Zemaljska vlada u Sarajevu najprije počinje razmišljati o gradnji zatvora za muškarce, a novi problem za Zemaljsku vladu biće prekid slanja zatvorenica u Zagreb 1903. godine. Nakon Zagreba dogovoreno je slanje zatvorenica u Vigaun i Maria Nosztru, što pokazuje i izvještaj zajedničkog ministarstva finansija o upravljanju Bosnom i Hercegovinom. Ideja o gradnji zatvora postoji od dolaska austrougarske vlasti u BiH, ali tu zatvorenice nisu razmatrane i autorica ističe da u opširnom elaboratu o reformi zatvora, preko 200 stranica, tretmanu zatvorenica nije posvećena ni rečenica. Tek kad je zatvor u Zenici počeo s radom, počelo se govoriti o gradnji ženske kaznionice i tražena su sredstva u više navrata od Zajedničkog ministarstva finansija, ali je to svaki put odbijeno. Zemaljska vlada je čak i radila na zakonskom aktu koji bi ozakonio izgradnju jednog takvog objekta i on je usvojen i 1913. godine objavljen u *Glasniku zakona i naredaba*. Autorica ističe kako pitanje zašto je centralna vlast to odbijala ostaje neodgovoreno i da je argument vlasti da nema sredstava jako slab, jer se u zatvor u Zenici kontinuirano ulagalo. U izvještaju za Bosnu i Hercegovinu iz 1906. godine ističe se kako zatvorenice muslimanke služe svoje kazne u zatvorima okružnih sudova bez obzira na dužinu kazne, ali autorica kroz građu pokazuje kako su u prvim vremenima od uspostavljanja aranžmana sa Zagrebom, sve zatvorenice slane tamo bez obzira na vjeroispovijest. Za obustave te prakse bila je ključna posjeta Saliha ef. Dizdarevića koji je utvrdio da su zatvorenice muslimanke odvođene u crkvu, da ishrana nije bila prilagođena njima i Zemaljska vlada iz straha od političkih implikacija zbog toga odustaje od slanja muslimanki tamo. Strah vlade i nezadovoljstvo zatvorenica muslimanki doveli su do odredbe 1895. godine kojom im je omogućeno da služe kazne u okružnim zatvorima u BiH. Na tragu toga autorica se dotiče diskriminacije ženskih zatvorenica u zatvorskom sustavu, ponajviše kroz pitanje prava na uvjetni otpust zatvorenika u svojstvu irskog zatvorskog sustava koji je imao četiri faze provedbe kazne, od kojih je posljednja bila uvjetni otpust. Dodatni vid

diskriminacije bio je i treći stepen kazne, odnosno međuzatvor, koji nije mogao biti realizovan u Zagrebu, dok je ta instanca postojala u Zenici, što je otvaralo pitanje ne samo različitih uvjeta za žene i muškarce u zatvorima nego i različitog položaja između žena u zavisnosti od toga gdje služe kazne. Dodatni problem bile su zatvorenice muslimanke koje su kazne služile u BiH i samim tim nisu mogle nikako tražiti uvjetni otpust.

Priču o ženama u zatvorskom sustavu autorica nastavlja kroz svoje treće poglavlje pod naslovom *Zatvorenice u decentraliziranom zatvorskom sustavu Bosne i Hercegovine: Tretman u kotarskim i okružnim zatvorima* (85-118). Autorica ističe kako su okupacione vlasti odlučile iskoristiti postojeće okružne i kotarske zatvore, te da to nije zahtijevalo ozbiljnije napore zbog njihove veličine, ali je ipak povedeno računa o njihovom dodatnom osiguravanju. Međutim, tek 10 godina od okupacije počinju se graditi moderni okružni zatvori u Tuzli, Mostaru, Travniku i sl. Iako su tokom dugog 19. stoljeća veliki naponi ulagani u to da zatvori budu bolja mjesta za zatvorenike, kako bi rehabilitacija bila uspješna, autorica ističe kako su zatvori nerijetko bili mračna i sumorna mjesta, gdje je nehigijena predstavljala tek jedan dio problema. Također, edukacija je igrala ogromnu ulogu u shvatanju preobrazbe karaktera prijestupnika, pored rada i discipline. Autorica ističe kako žene često nisu bile uključene u obrazovne programe zbog shvatanja da je ženama svakako mjesto u kući i da im edukacija nakon izlaska iz zatvora ne bi bila od velike pomoći. U nekim drugim sredinama to nije bila tabu-tema, kako ističe autorica, navodeći primjer pojedinih ustanova u Austro-Ugarskoj Monarhiji, koje su usvojile irski progresivni sustav. Prvi sustavni koraci na tom polju poduzeti su tek 1906. godine, kada je Zemaljska vlada poduzela korake za organizovanje nastave iz osnovnih predmeta. Autorica naglašava kako dokument počinje elevacijom ideje o važnosti obrazovanja, ne samo iz humanitarnog nego i iz ugla da je nedostatak edukacije ostavljao prostor duhovnoj zatupljenosti i moralnoj degradaciji. Predviđena nastava imala bi tri nivoa, i to analfabetski kurs (čitanje i pisanje), osnovno obrazovanje i napredni kurs, te da je učiteljica bila odličan izbor za nastavu, ne samo kao mentorica nego i kao uzor tim zatvorenicama. Još

jedno važno pitanje bio je i zatvorski rad, koji je viđen kao dobar za discipliniranje zatvorenika, ali i za osiguravanje lakše integracije zatvorenika nakon izlaska iz zatvora. Kada su u pitanju okružni sudovi, osobe koje su tu bile radi istražnog postupka nisu smjele biti korištene za rad bez posebnog odobrenja, dok tamo gdje je bilo moguće, okružni zatvori su mogli uvesti zanatski rad uz odobrenje Zemaljske vlade te su za to mogli biti nagrađeni. “Gender prostor” unutar zatvora postao je vrlo važno pitanje penologije s kraja 19. stoljeća, gdje se pored pitanja posebnog prostora za zatvorenice raspravljalo i o potrebi uvođenja čuvarica koje bi nadzirale zatvorenice. Autorica konstatira kako se u izvornoj građi o nadzornom osoblju u zatvorima govori dominantno u muškom rodu, ali da to ne znači da nije bilo ženskih nadzornica, samo da takve pojedinosti nisu isticane. U izvornoj građi autorica je pronašla i dva primjera u kojima se spominju ključarice, ali da opet ostaje okolnost da su ih do zatvora pratili žandari. Autorica kritizira argumentaciju da javni prostor nije trpio preveliku prisutnost žena te da je zbog toga bilo teško pronaći osoblje, jer su u ostatku Austro-Ugarske Monarhije postojala jasna pravila ko su mogle biti čuvarice zatvora. Zdravlje i ishrana bili su važan segment u kontekstu priče o reformi zatvorskog sustava i Zemaljska vlada je imala jasna pravila o pitanju vođenja i bilježenja zdravstvenog stanja zatvorenika, imajući u vidu da su poticali iz siromašnih sredina i da su nerijetko stizali sa zdravstvenim tegobama. Zatvorenici, kao i zatvorenice, imali su pravo na šetnju i svjež zrak, mogli su tražiti posjetu doktora, tamničar je morao voditi brigu o tome da li se neko razbolio i nizu drugih stvari, a svaki zatvor imao je svoga ljekara koji je obavljao besplatne ljekarske preglede.

Kradljivice, prevarantice, čedomorke: Ko su i odakle su ? (119-132) naslov je četvrtog poglavlja ove knjige, te već na samom početku autorica ističe da, iako je jasno naglasila da njen cilj nije bio analizirati počinjene zločine, smatra da je potrebno ukratko predstaviti saznanja o ženama unutar zatvorskog sustava sa željom da podigne svijest o bavljenju ovakvim i sličnim temama. Autorica predstavlja nekoliko tabela u kojima prati brojnost zatvorske populacije u zatvorskom sustavu u Bosni i Hercegovini godinu za

godinom, kao i omjer muškaraca i žena u tom sustavu. Podaci iz tih tabela jasno pokazuju da je stopa kriminaliteta kod žena značajno niža nego kod muškaraca, ali da je primjetan trend rasta te stope kod žena sve do 1905. godine, nakon čega dolazi blagi pad. Početak Prvog svjetskog rata mijenja donekle sliku o kotarskim i okružnim zatvorima te se primjećuje opadanje broja muškaraca i porast broja žena u zatvorskom sustavu. Autorica to tumači povećanom mobilizacijom muškaraca za potrebe rata, dok sve veći broj žena usljed toga postaje glavom porodice i primorane su da na razne načine prehrane svoje porodice. Pored toga, autorica ističe kako je još jedan uzrok tome, a to je proširenje vojne jurisdikcije na civile. Drugi segment ovog poglavlja jeste “predstavljanje” samih zatvorenica, odnosno podataka o njihovom porijeklu, zanimanju, porodičnom statusu, te takve podatke autorica vidi kao dragocjene, jer su dosta malobrojni i raštrkani. Prikazana je i tabela koja se odnosi na 1889. godinu, u kojoj se jasno vidi frapantna statistika, a to je da je u osam od deset slučajeva zločin čedomorstvo. Na osnovu izvorne građe, autorica smatra da je moguće rekonstruirati sljedeća važna pitanja poput: ko je prijavljivao zločin, da li je dijete nužno rezultat vanbračne zajednice, kakav je bio društveni status porodice i slično. Podaci iz dokumenta otkrivaju kako su te zločine najčešće prijavljivali članovi uže ili šire porodice, te da je u pet od osam slučajeva dijete bilo vanbračno. Dokumenti otkrivaju kako su djeca ili ugušena ili bačena u rijeku ili potok, te autorica ističe kako takvi činovi ukazuju na krajnji očaj i postporođajnu depresiju majke. Iako su okrivljenice bile različite životne dobi, različitih porodičnih statusa, dodirne tačne su im ruralno porijeklo, nezaposlenost i neobrazovanost.

Na kraju se nalazi *Zaključak* (133-140) i *Summary* (141-149), zatim *Skraćenice* (150-151), *Izvori i literatura* (151-158), te *Registar imena* (159-162) i *Registar geografskih pojmova* (163).

Knjiga prof. dr. Amile Kasumović ne samo da se hvata ukoštac s temom kojom se do sada niko u bosanskohercegovačkoj historiografiji nije bavio nego i problematizira mnoga pitanja vezana uz tu temu. S jedne strane,

autorica izvrsno predstavlja sve značajke zatvorskog sustava u Bosni i Hercegovini za vrijeme vlasti Austro-Ugarske Monarhije, čime čitalac stječe odličnu predstavu stanja i funkcioniranja zatvorskog sustava u to vrijeme. Međutim, ono što je još važnije i što daje knjizi jednu sasvim novu dimenziju, jeste hvatanje ukoštac s problemima koje su čimbenici tog sustava, zatvorenici i zatvorenice, doživljavali i koji su jako utjecali na njih, što se naročito vidi kroz primjer zatvorenica. Knjiga ne samo da predstavlja presedan u bosanskohercegovačkoj historiografiji u kontekstu teme koju obrađuje nego zapravo prati i donosi dašak savremenih trendova u historiografskim istraživanjima iz Evrope i svijeta.

Nedim Pustahija